

УДК: 94:329.7(477.83/.86:439.5)"1908/1909"

ПОЗИЦІЯ ОФІЦІЙНОГО ВІДНЯ СТОСОВНО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС БАЛКАНСЬКОЇ КРИЗИ (1908–1909 РР.)

Уляна УСЬКА

Львівський державний інститут нових технологій та управління
імені В'ячеслава Чорновола,
кафедра філософії та гуманітарних наук

На основі неопублікованих матеріалів Австрійського державного архіву у м. Відні та Центрального історичного архіву України у м. Львові в статті висвітлюються фактори формування політики офіційного Відня стосовно українського суспільно-політичного руху. Встановлено, що в 1909 р. центральні органи влади вперше чітко сформулювали засади своєї політики в українському питанні в Галичині. Зміна підходів офіційного Відня щодо трактування українського питання в Галичині пов'язувалася з розгортанням Балканської кризи та набуттям русофільською агітацією загрозливого характеру на східних кордонах імперії.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Галичина, український національний рух.

На початку ХХ ст. у Європі почала складатись нова система міжнародних відносин, яка передбачала чітке розмежування сфер військово-політичних впливів, що спричинило майбутній перегляд кордонів у Центральній та Південно-Східній Європі. Зростання суперництва Антанти та Троїстого союзу змусило Австро-Угорщину активніше втручатися у ситуацію на Балканському півострові, що спровокувало чергове загострення австро-російських відносин. Побоюючись поширення панславистської ідеології на сербських територіях, 5 жовтня 1908 р. Австро-Угорщина анексувала Боснію та Герцеговину, що з 1878 р. перебувала під її окупацією. Формальним приводом до анексії стала можливість проведення сербами демократичних виборів та плебісциту на основі молодотурецької конституції, внаслідок чого зовнішньополітичний вплив Австро-Угорщини на Балканах міг бути остаточно підірваний. Новий виток напруження австро-російських відносин помітно загострив суспільно-політичну ситуацію в Галичині, дослідження обставин якої знайшло своє відображення у низці праць сучасних істориків¹. Проте формування політики офіційного Відня стосовно розвитку українського національного руху в краї досі залишається мало вивченим питанням.

Мета статті – висвітлити позицію офіційного Відня стосовно розвитку українського суспільно-політичного руху, дослідити фактори та чинники формування політики центральних органів влади стосовно українського питання в Східній Галичині, окреслити її базові засади та напрямки реалізації під час Балканської кризи 1908–1909 рр.

Очікуючи з боку Австро-Угорщини суттєвих поступок у торгівельних відносинах та грошових компенсацій, Сербія та Туреччина відмовились визнавати анексію Боснії та Герцеговини, що і спровокувало Балканську кризу². У результаті справного лавірування на переговорах з Балканськими країнами, австро-угорському міністру закордонних справ графу Алоїзу Лекса фон Еренталю вдалося переконати молодотурецький уряд визнати 29 лютого 1909 р. анексію Боснії та Герцеговини взамін на виведення австро-угорських військ з Ново-Пазарського санджака та виплату грошової компенсації в розмірі 2,5 млн фунтів стерлінгів. Оскільки Сербія надалі продовжувала претендувати на Боснію та Герцеговину, то 15 березня 1909 р. Австро-Угорщина наважилася висунути їй ультиматум, за яким під загрозою окупації її території ця балканська країна була змушена 31 березня відмовитись від своїх аспірацій³.

Інтеграція Боснії та Герцеговини до складу Австро-Угорщини зумовила значне корегування не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики імперії. У зв'язку із цим 15 листопада 1908 р. у Цислейтанії був створений тимчасовий уряд на чолі з колишнім міністром внутрішніх справ бароном Ріхардом фон Бінерт-Шмерлін'ом, до складу якого на час кризи увійшли лише державні чиновники, а не представники проурядових політичних сил⁴. Проте загроза війни із Сербією допомогла уряду тимчасово примирити опозиційні партії, внаслідок чого до різдвяних канікул 1908 р. парламент ухвалив бюджет та закон про анексію Боснії та Герцеговини⁵.

Намагаючись об'єднати політичні еліти в умовах кризи, імператор вирішив включити 12 лютого 1909 р. до уряду Р. Бінерта репрезентантів найбільших парламентських фракцій з метою досягнення "національного зближення"⁶. Таким чином, зміцнений німецькими та чеськими представниками коаліційний кабінет уможливив формування парламентської більшості. Зі свого боку, чеські радикали та словенські послы 17 лютого 1909 р. ініціювали створення нового опозиційного міжфракційного об'єднання Слов'янська Унія, до якої відразу ж приєдналися всі слов'янські фракції, за винятком союзника уряду – Кола польського та його запеклого антагоніста Русько-українського клубу⁷.

У зв'язку із новим витком загострення протистояння на Балканах 10 лютого 1909 р. Австро-Угорщина оголосила загальну мобілізацію. Імперське міністерство війни наказало крайовим адміністраціям до 1 березня привести в бойову готовність усі військові частини, які досі безпосередньо не задіявалися до конфлікту в Боснії та Герцеговині⁸. Зокрема, з віденських міністерств до президії галицького намісництва надійшли вказівки з приводу здійснення мобілізаційних заходів, забезпечення охорони стратегічних об'єктів, організації відповідної роботи місцевих органів влади та ін.⁹ Перелічені заходи виявились адекватними до ситуації, оскільки Галичиною ширилась інформація про значну концентрацію російського війська поблизу східного та північно-східного кордону держави¹⁰.

Під гаслом консолідації політичних сил перед зовнішньою загрозою 10 березня 1909 р. міністр-президент Р. Бінерт відкрив перше засідання нової сесії парламенту, внісши на розгляд законопроект про збільшення армії. Зрештою, оновлений уряд одержав у парламенті вотум довіри, а голосування за згаданий законопроект сприймалося всіма парламентарями, у тому числі опозиціонерами, як необхідний патріотичний захід¹¹. Проте перше читання розпочалося зі справжнього скандалу, коли 15 березня 1909 р. Кирило Трильовський з парламентської трибуни звинуватив військове керівництво у тому, що воно під час окупації Боснії та Герцеговини покривало зловживання австрійських офіцерів стосовно мирного населення, а також потурало їхньому знущанню з українських жовнірів, посилаючись на скаргу підпоручника Драгомирецького. Протестуючи проти додаткового набору українських селян до війська, доповідач зазначив, що “ставлення цієї держави та, власне, цього уряду до русинського народу є таким, що русинські послы не можуть жертвувати на вівтар державних інтересів найдорожче, що в них є, а саме: кров їхніх братів та синів”. Він заявив, що до того часу, поки українців трактуватимуть як меншовартісний народ у Галичині, українські послы “не ухвалять жодного сотника, жодного рекрута”¹². Викликані цими звинуваченнями обурення та осуд більшості парламентарів¹³, змусили міністра крайової оборони фельдмаршал-лейтенанта Фрідріха фон Георґі відразу ж констатувати те, що українці “[...] при кожній нагоді [...] утворюють фронт проти нас. Проте, якщо сьогодні дійде до війни, то русинські частини покажуть вам, що вони є незгідні з тим, що Ви тут сказали [...]. Я думаю краще про русинів, ніж про них думають власні послы”¹⁴.

Намагаючись пом’якшити негативні наслідки від непатріотичної заяви К. Трильовського, 17 березня 1909 р. буковинський посол, відомий банкір Микола Василько у зверненні до міністра крайової оборони підкреслив, що українські солдати зберігають вірність державі. Проте “нашим обов’язком було сказати уряду: напевно уряд оптимістично налаштований, оскільки бачить ситуацію кращою, ніж вона є насправді [...]. Продемонструйте те, що русинський народ так само вам близький до серця, як і інші народи держави [...] для того, щоб він разом з іншими народами цієї держави міг взаємодіяти на благо держави”¹⁵. У такий спосіб українські парламентарі протестували проти бездіяльності автономної галицької адміністрації, яка ігнорувала розгортання русофільського руху, та вимагали від уряду введення прямого контролю за її діяльністю для забезпечення законності та правопорядку в краї. Незважаючи на серйозний виклик зовнішній безпеці держави, Русько-український клуб наважився не підтримати законопроект про збільшення армії, хоча відразу було зрозуміло, що парламент ухвалить його більшістю голосів.

Нівелюючи негативний вплив від політичних заяв українських послів, Русько-український клуб оприлюднив у пресі повідомлення про те, що фракція не солідаризується з виступом К. Трильовського¹⁶, який базувався на неперевіраних фактах. Оцінюючи твердження свого колеги як політично хибні та тактично шкідливі вислови, клуб ухвалив виключити його з фракції¹⁷.

Зважаючи на гостроту оприлюднених заяв та напруженість суспільно-політичної ситуації в Галичині, військові кола були змушені відреагувати на скарги українських послів. Так, міністерство війни 7 липня 1909 р. скерувало до командувача 11-го корпусу у Львові розпорядження з вимогою доповідати з приводу фактів, викладених у зверненнях українських послів. Після проведеного розслідування командувач полку № 31 польової артилерії у своєму звіті від 19 серпня 1909 р. визнав, що оприлюднені в депутатських запитах факти повністю відповідають дійсності. Зокрема, він особисто відмовив артилеристу Юрію Ткачуку розглянути його письмове прохання через те, що воно було укладене українською мовою. Свої дії командувач аргументував тим, що використання кириличної абетки “[...] значно сприяє русифікації, яка вже набрала загрозливих форм, військово важливої частини краю, покриває та полегшує поширення дуже нездорової та корумпованої соціалістичної, анархістської пропаганди та в результаті сповільнює будь-який розвиток цього краю, а також приєднання його до західноєвропейської культури [...]”. Причина, чому панове інтерпелянти непохитно наполягають на невіддільності русинського алфавіту від русинської мови, полягає не в розсудливій необхідності чи в особливій доцільності цього алфавіту, а відповідає лише добре організованій тенденції, яка спричинить з часом ізоляцію Східної Галичини від решти монархії через постійно прогресуюче штучне розповсюдження цілком чужорідних письмових знаків серед усіх народів монархії (за винятком сербів) та зблизить її з московською царською імперією або відновленою козацькою Україною [...]. Єдиним засобом, який здатний змінити цю ситуацію, є безпощадне відновлення підірваного державного авторитету, а також усунення письмових російських та впровадження латинських знаків так само, як це успішно вдалося на прикладі румунів, та негайне здійснення такої всеохоплюючої заміни в повсякденному житті”¹⁸.

На підставі багаторічного досвіду боротьби з італійським сепаратизмом командувач полку вимагав негайної реалізації жорстких заходів стосовно відновлення в Галичині правопорядку та громадського спокою, заборони всього, що може поєднувати галицьких українців з Російською імперією. Чисельні донесення стосовно погіршення криміногенної ситуації у прикордонних місцевостях свідчили про зростання шпигунської та контрабандистської діяльності, функціонування добре розбудованої русофільської агентурної мережі, центрами якої визнавались російські консульства у Львові та Чернівцях. Прикордонна служба неодноразово повідомляла міністерство війни про те, що впродовж 7 серпня 1908 р. – 17 травня 1909 р. на східному кордоні спостерігалось стрімке зростання кількості випадків порушення російськими військовослужбовцями та місцевими мешканцями демаркаційної лінії¹⁹.

Загострення ситуації на кордоні та усвідомлення воєнної небезпеки сприяли формуванню в галицькому суспільстві справжнього “шпигунського психозу”, який здебільшого провокувала місцева влада, обіцяючи грошову винагороду за виявлення причетних до русофільської агітації осіб. Крім цього, командування

галицьких корпусів поширювало думку про те, що перед початком політичної кризи чи воєнних дій, зазвичай, зростає кількість нападів на склади зброї та амуніції. Австрійське міністерство внутрішніх справ трактувало збільшення випадків перетину державного кордону підданими Російської імперії як навмисне скерування агентів у Галичину. Про кількість таких правопорушень свідчить статистика австрійського генерального штабу²⁰.

Таблиця 1

Кількість осіб, арештованих за шпигунство в Галичині

Рік	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Кількість осіб	4	7	17	16	37	51

Останні донесення з Галичини та цитований звіт командувача полку № 31 польової артилерії викликали справжній фурор у віденських міністерствах, оскільки центральні органи влади не очікували розгортання настільки загрозливої ситуації на східному кордоні. Скеровуючи матеріали у міністерство війни, командувач 11-го корпусу у Львові коментував згаданий звіт так: “Командуванню корпусу видається енергійний виступ проти все більш поширюваної москвофільської та українофільської пропаганди гостро необхідним”²¹. Вивчивши одержані матеріали, міністр війни генерал піхоти барон Франц Ксавер фон Шенаїх вирішив скерувати копії звітів до міністрів закордонних та внутрішніх справ з метою напрацювання ними спільної позиції стосовно українського питання. Також 10 жовтня 1909 р. він повідомив австрійського міністра-президента про те, що останнім часом русофільська агітація у Східній Галичині набула виразно антидержавного характеру, оскільки нею помітно уражені органи державної влади, а окремі чиновники відкрито підтримують русофільську ідеологію. Міністр кваліфікував таку ситуацію як загрозу для військових інтересів Австро-Угорщини у прикордонній зоні, а тому просив усіх найвищих владних чинників негайно вжити рішучі заходи відповідно до своєї компетенції²².

Реагуючи на донесення прикордонної служби та Дирекції поліції у Львові, міністерство війни 28 квітня 1909 р. звернулося до командування 10-го корпусу в Перемишлі та 11-го корпусу у Львові з проханням подати звіти щодо стану русофільської пропаганди в краї. Так, 12 серпня 1909 р. командувач 11-го корпусу у Львові на основі інформації, одержаної від державних органів влади різних рівнів та окремих чиновників, доповідав у Відень про те, що в середовищі українського суспільно-політичного руху, загалом, панують ворожі для монархії угруповання. Протистоячи адміністративній гегемонії поляків у краї, “одні почуваються частиною Росії та своє майбутнє вбачають у приєднанні до неї, інші (незначна частина) своїм ідеалом вважають створення самостійної імперії, яка охоплюватиме 30 мільйонів малоросів або українців”. З огляду на це, “справа виглядає так, що весь русинський народ слід сприймати як вкрай політично

ненадійний”. “Підсумовуючи вище сказане, впливає те, що обидві течії – москвофільська як така, що більш-менш відкрито та більш-менш радикально тягнеться до Росії –, працюють на Росію. Українофіли, як революціонери та анархісти, здебільшого схвалюють вбивство Потоцького. При цьому слід зауважити, що Росія не пропускає жодної нагоди прихилити на свій бік свідомих українофілів (наприклад, святкуванням ювілею Гоголя та битви під Берестечком та ін.), з часом така акція може мати успіх”²³.

Намагаючись визначити приблизну кількість прихильників згаданих політичних угруповань, командування спиралося на статистику парламентських виборів 1907 р., у результаті яких українофіли здобули 2/3, а русофіли – 1/3 голосів україномовного електорату в Галичині. А “за оцінками людей, які добре ознайомлені з цілим рухом, на даний момент прихильники радикальних напрямків в обох течіях становлять близько 300000, точніше 400000 осіб”²⁴.

Характеризуючи причини стрімкого розгортання русофільської пропаганди в Галичині саме під час Балканської кризи, командувач 11-го корпусу констатував, що “тамтешнє намісництво, як установа, що, в першу чергу покликана реалізовувати державну політику в краї, виявилось безпорадним перед цим рухом. Воно зайняло позицію “активного спостерігача”, а саме: воно спостерігає, особливо не переслідуючи або не підтримуючи жодну з течій, та реагує лише на гострі прояви агітації, вдавано позбавляючи її законодавчого підґрунтя. Цим

Рік	1908	1909	1910	1911	1912
Кількість осіб	37	51			

структури, командування 11-го корпусу констатував, що “стосовно мобілізованого офіцерського корпусу відомо лише про 3 випадки, коли офіцери втягувались у партійну діяльність. На противагу цьому, налічується достатньо офіцерів-резервістів та офіцерів на пенсії, які відіграють провідні ролі в партіях (у москвофілів, наприклад, др. Глушкевич – головний агітатор радикального спрямування, який на випадок війни зареєстрований командуванням корпусу як перекладач з російської мови; старший лейтенант Юліан Шиманський та і. к. судовий ад’юнкт Сильвестр Петех – обидва в Сокалі при українофільському лідері др. Бачинському). Це ж стосується мобілізованого молодшого офіцерства, яке залучається до руху (наприклад, у Бродах), та солдатів, які вступають до зареєстрованих владою національних товариств, перебуваючи на активній службі. До політичного життя також причетна місцева жандармерія, а це вже мусить послужити підставою для здійснення частіших переведень на нові місця служби”²⁶.

Убачаючи причину стійкості українського радикалізму у глибинних ментальних процесах, командування 11-го корпусу насмілився припустити, що “[...] його приборкання є проблематичним або, ймовірно, зовсім не можливим”. А тому єдиний вихід із ситуації він бачив у створенні “[...] лояльної партії з індіферентних та поміркованих русинів іншого політичного забарвлення [...], довкола якого, за

умови відповідної пропаганди та роботи, зможе об'єднатися більшість русинського народу". При цьому "слід зауважити, що акція значною мірою повинна виходити з Відня та ним постійно підтримуватися (наприклад, через правильно обраного русинського крайового міністра – невірно підібрана кандидатура може значно зашкодити на цьому посту, оскільки крайові органи влади є на боці поляків та, само по собі зрозуміло, що вони виступають упереджено в боротьбі між поляками та русинами; в результаті надання постійної переваги польському елементові фактично ускладнюється розвиток лояльного русинського елемента, чим русини просто втискаються в обійми обох угруповань)"²⁷.

Безуспішність боротьби органів державної влади з радикалізмом командувач 11-го корпусу пояснював тим, що "розпорядження міністерства війни, які передбачали здійснення жорстких заходів щодо ворожих державі елементів (на прикладі великосербської пропаганди) виявилися неефективними, оскільки намісництво не повністю дотримується конкретних аналогічних вказівок, – у цих випадках вимоги командування корпусу розглядаються як прохання про послугу, а на більшість з них реагується порожніми обіцянками та, в залежності від обставин, половинчастими заходами". У цій ситуації держава повинна "[...] через відповідні міністерства вдатися до тиску для того, щоб при підборі службовців (юстиція, фінанси, залізниця та ін.) зверталась увага на їхню політичну орієнтацію", та не допускати випадків призначення "[...] радикальних русофілів безпосередньо в епіцентр цього руху, де, власне, вони під виглядом державного службовця можуть діяти ще з більшим успіхом"²⁸.

З метою обмеження проникнення активних представників українського політичного руху до лав регулярної армії слід вжити таких заходів: 1) ізолювати мобілізоване та ще не мобілізоване офіцерство від політичних впливів; 2) не допускати підвищення до звання офіцерів тих солдатів української національності, родичі яких виявляться прихильниками однієї зі згаданих течій; 3) не дислокувати в Східній Галичині полки, в яких переважають військові української національності; 4) допускати до служби в поліції на території Східної Галичини та Буковини "лише таких офіцерів жандармерії, які відповідно до свого походження, сили характеру та знань краю, за наявності відповідних здібностей, могли б здійснювати рішучі заходи роз'яснювального та виправного характеру"²⁹.

На відміну від розлогих роздумів командувача 11-го корпусу з приводу оцінки перспектив розвитку українського руху, звіт командування 10-го корпусу в Перемишлі від 26 травня 1909 р. носив лаконічніший характер. На території корпусу в Західній Галичині майже не фіксувалося проявів русофільської агітації, яка ще не встигла проникнути у військо. Командувач переконував міністерство війни у тому, що на даний момент ситуація перебуває повністю під його контролем, а тому немає потреби в додаткових заходах безпеки. При цьому зазначалося, що русофіли розгорнули найактивнішу діяльність у східногалицьких повітах, особливо в Тернополі та Бродах³⁰.

Подібну інформацію 11 серпня 1909 р. до Відня подало командування першого полку в Кракові. Зокрема, у звіті констатовалося, що у Західній Галичині не спостерігається зростання русофільської пропаганди, заперечувалося її проникнення у військові структури. З метою адекватного реагування на ситуацію командування полку пропонувало налагодити швидкий обмін інформацією між 10 та 11 галицькими корпусами, активніше задіювати внутрішню розвідку та таємну поліцейську службу, які за сприяння політичних органів влади в короткі терміни повинні були зібрати всеохоплюючі дані стосовно русофільської агентурної мережі, а також систематично вивчати та аналізувати повідомлення місцевої преси³¹.

На основі звітів своїх підлеглих шеф генерального штабу генерал-майор Франц Конрад фон Гетцендорф 23 вересня 1909 р. скерував до міністра закордонних справ меморандум, у якому представив офіційну позицію військових кіл стосовно українського руху. Аналізуючи причини напруженої ситуації в Галичині, він також визнав, що політичне домінування поляків підштовхнуло українців зайняти ворожу до держави позицію. Шеф генерального штабу кваліфікував обидві українські політичні течії – русофільську та українофільську – як однаково небезпечні для монархії. При цьому він зазначав, що: “Результат обох агітаційних кампаній є глибоко невтішний: серед східногалицьких русинів лише кілька службовців та селян з віддалених гірських сіл ще залишаються індиферентними щодо національних угруповань; поштові та телеграфні службовці є потенційно ненадійними; під час Балканської кризи національна преса закликає військовозобов’язаних членів партії до непокори; офіцери на пенсії та офіцери-резервісти відіграють в обох партіях провідні ролі, а також солдати та молодші офіцери, які перебувають на службі, вступають, як не дивно, в зареєстровані органами державної влади національні товариства; особливо помітним є вплив агітації в жандармерії, яка перебуває у постійному контакті з народом. Так антидержавна діяльність підриває армійський дух у русинів, раніше відданих імперії; якщо в ситуацію стрімко та рішуче не втрутяться органи державної влади, то це поставить під загрозу проведення підготовчих заходів на випадок війни (захисту кордонів, наступальних планів та ін.), які ми ще повинні реалізувати для захисту монархії від Росії”³².

Убачаючи в австро-угорському міністрі закордонних справ найвищу посадову особу, яка відповідає не тільки за формування зовнішньої політики імперії, а й очолює найвпливовіший в державі аналітичний центр стосовно розробки стратегічних питань, К. Гетцендорф просив А. Еренталя “[...] зі свого становища вплинути на придушення цієї небезпеки, оскільки мені особисто це виявилось не під силу, що вже підтверджено донесеннями стосовно великосербського та італійського сепаратизму, існування яких є беззаперечним фактом”³³. Така постановка питання вперше підштовхнула австрійських державних чинників до усвідомлення гострої необхідності в розробці міністерством закордонних справ єдиного офіційного бачення щодо перспективи розвитку українського руху,

реалізація якого стала б обов'язковою для органів державної влади всіх рівнів, а також передбачала подальшу активізацію механізмів політичного та економічного впливу з метою корекції суспільно-політичної ситуації шляхом формування лояльної української нації в Східній Галичині.

З метою активізації внутрішньополітичних заходів щодо боротьби з русофільською пропагандою, що по владній вертикалі належало до компетенції австрійського міністра-президента, міністра внутрішніх справ та галицького намісника, А. Еренталь звернувся до Р. Бінерта з приводу негайного з'ясування проявів русофільської агітації по окремих повітах Галичини та Буковини. Демонструючи значний інтерес до проблеми, міністр-президент у доповідній записці до міністра закордонних справ від 20 листопада 1909 р. уперше дозволив собі наголосити на тому, що "партія молодорусинів (українців) проявляє свою ворожість до Росії"³⁴. У подальшому це твердження перетворилося на ключовий критерій при виборі державою дієвого партнера в українському політикумі, на який орієнтувалися центральні органи влади аж до початку Першої світової війни.

Залишаючись поза перипетіями, які відбувалися у віденських владних кабінетах щодо обговорення перспективи розвитку українського руху, Русько-український клуб продовжував перебувати у непримиренній опозиції до уряду. Під час бюджетних дебатів 11 грудня 1909 р. М. Василько від імені українських послів висловив недовіру кабінету Р. Бінерта через те, що влада не вживає заходів щодо протидії русофільській пропаганді. При цьому він зазначив, що шпигунська діяльність радикального русофіла Володимира Дудикевича* санкціонується органами державної влади³⁵. При цьому Семен Вітик заявив, що русофільський рух "лише через те живучий, що його завжди підтримували галицькі можновладці та наш уряд Бінерта"³⁶. Тимофій Старух констатував, що "до нас фактично надходять рублі з Росії для того, щоб зіпсувати та здеморалізувати наш народ"³⁷. Кость Левицький звинуватив урядовців у тому, що вони трактують українське питання не як державне, а як внутрішньо галицьке, та ігнорують українські інтереси у зв'язку із відплатою Колю польському за посередництво та за успіх у переговорах зі Слов'янською Унією, яка погодилася підтримати урядовий законопроект про державний бюджет³⁸. Гострі заяви членів Русько-українського клубу спровокували не тільки черговий конфлікт у парламенті між послами українофільської та русофільської орієнтацій, а й завдали значного удару по політичному авторитету центральних органів влади та галицької адміністрації.

Зважаючи на нестійкість парламентської більшості, кабінет Р. Бінерта планував швидко провести перше читання торгівельних договорів з Балканськими країнами. Перешкоджаючи цьому задуму, 11 грудня 1909 р. Олександр Колесса поставив на розгляд парламенту невідкладну пропозицію Русько-українського клубу про поділ Крайової шкільної ради в Галичині на національні секції³⁹. Оскільки віце-президент парламенту Олександр Штайнвендер вимагав від доповідача не відхилятися від суті пропозиції, О. Колесса навмисно перейшов на українську мову, щоб президія не змогла контролювати його виступ⁴⁰. Спроба

А. Штайнвендера порушити існуючий регламент викликала протести чеських радикалів та словенців, які, погрожуючи відновити обструкцію, виступили на захист права українських парламентарів виголошувати промови рідною мовою.

Внаслідок згаданого інциденту депутати проурядової більшості за посередництвом німецького посла др. Юліуса Сільвестера вперше акцептували вимоги українських послів та розпочали переговори з президією Русько-українського клубу⁴¹, а 13 грудня 1909 р. до перемовин приєдналися урядовці. Намагаючись припинити обструкцію галицьких українців у парламенті, міністр-президент запропонував перевести на рахунки крайових адміністрацій компенсації, що були пов'язані з можливими збитками сільськогосподарських товаровиробників внаслідок ратифікації торгових договорів про імпорт худоби з країн Балканського півострова. Українські послы поставили перед урядом вимогу щодо дотримання відповідності квоти грошової допомоги до кількості худоби в національних господарствах та про виплату коштів безпосередньо українському товариству “Сільський господар”, яке 10 червня 1909 р. одержало статус крайової організації.

Уперше міністр-президент визнав вимогу українців слушною, оскільки німецькі, чеські та словенські послы також підтримували переведення коштів на рахунки національних товариств, оминаючи органи місцевої влади. Внаслідок посередництва уряду, 20 грудня 1909 р. між Русько-українським клубом та Колом польським була досягнута домовленість про те, що за погодженням з міністерством землеробства, президією галицького намісництва та Крайовим відділом спеціальна допомога для Галичини у розмірі 1 млн крон безпосередньо розділятиметься між польськими та українськими сільськогосподарськими товариствами, зважаючи на співвідношення поголів'я худоби. Крім цього, основна частка компенсацій для Галичини в сумі 4 млн крон буде переведена на рахунки намісництва для поетапної виплати національним товариствам⁴². Визнаючи доцільність чіткого визначення офіційним Віднем квот при розподілі державної допомоги, австрійський уряд уперше поставив під сумнів ідею налагодження польсько-українського порозуміння в Галичині без прямого втручання держави⁴³. Попередня практика виділення субвенцій на українські національні товариства відбувалася лише через посередництво президії галицького намісництва, яка часто допускала зловживання, зокрема, не виплачувала призначених сум у повному обсязі.

Реагуючи на гострі заяви членів Русько-українського клубу, міністр внутрішніх справ барон Густав Гердтль 12 грудня 1909 р. звернувся до галицького намісника з проханням представити свій план подолання русофільської пропаганди та коментар на запити М. Василька та інших українських послів⁴⁴. Заперечуючи всі звинувачення українських парламентарів на адресу галицької адміністрації, Міхал Бобжинський у своєму звіті від 30 грудня 1909 р. запропонував нову стратегію “об'єктивного та модерного управління” краєм, яке повинно базуватися на принципі “сприяння розвитку русинського народу на основі його

власної мови та національної самосвідомості”. Стратегія передбачала такі заходи: 1) посилення контролю президії намісництва за діяльністю повітових староств та створення інституту окружних інспекторів; 2) збільшення кількості староств та кількості службовців (хоча свіжа пропозиція в цьому напрямку залишилась без уваги уряду); 3) усунення диспропорції у формуванні жандармерії в Східній Галичині, оскільки в окремих її підрозділах переважали військовослужбовці української національності, які вже потрапили під вплив місцевих політичних угруповань⁴⁵.

Проте більшу частину свого звіту М. Бобжинський присвятив історії розвитку українського національного питання та його значенню для імперії, переконлива аналітика якого скріплювалася його досвідом фахового історика-науковця. Коректуючи хибні твердження командувача 11 корпусу, намісник переконував міністра внутрішніх справ у тому, що українська мова різниться від російської “через становлення власної орфографії, яка значно відрізняється від російської [...] Фонд цієї мови помітно зміцнився внаслідок наполегливої двадцятирічної праці настільки, що російська мова не зможе розраховувати на проникнення в селянські народні маси [...]”⁴⁶. Лише прихильники “нового курсу” Русско-народної партії В. Дудикевич та Дмитро Марков, які офіційно заявили про свою російську ідентичність, використовують літературну російську мову та сприяють виданню російськомовних часописів у Галичині. Частина поміркованих старорусинів також запозичила російську як мову культури, що спостерігається на шпальтах газети “Галичанин”, публікації якої відверто не носять російського характеру, але іноді перенасичені російськими словами.

Оцінюючи програми політичних угруповань в українському середовищі, М. Бобжинський зазначав: “Що стосуються молодорусинів, [...] я дотримуюся точки зору про те, що, зважаючи на їхній національний сепаратизм по відношенню до Росії, вони видаються більш надійними для австрійської держави. Почуття національної єдності з русинами, що населяють Південну Росію, також виглядає безпечним, оскільки русини в Росії потерпають від деспотичного російського правління, а тому їхнє становище не зможе бути притягальним для галицьких русинів. При цьому мушу особливо наголосити на тому, що екстремістсько радикальний напрям, який беззаперечно панує серед цих русинів, значною мірою підриває громадський спокій краю, що дає підстави для побоювань з приводу того, що у будь-який час, особливо під час виборів чи ускладнення зовнішньополітичної ситуації, розгориться дуже небезпечний для держави соціальний рух. Так звані, помірковані елементи перебувають у середині угруповання у зникаючій меншості, єдина газета, яка може перейти під їхній вплив, мова йде про “Діло”, підтримує екстремістський напрям”⁴⁷.

При цьому М. Бобжинський констатував неефективність традиційної для Відня політики щодо українського питання в Галичині, яка раніше базувалася на приватних контактах урядовців з поодинокими українськими лідерами угодовського спрямування. Оскільки концесійні чи субвенційні домовленості між

цими чинниками, зазвичай, не користувалися підтримкою всього українського політикуму, то всі політичні угоди носили тимчасовий характер та часто не виконувалися сторонами. Тому урядова політика в українському питанні виявлялася непослідовною, що поглибило розчарування політично активної частини населення та сприяло стрімкій радикалізації української спільноти. З огляду на це, намісник зазначав, що запропоновані командувачем 11-го корпусу заходи, “[...] спрямовані на здобуття прихильності в певній кількості осіб серед русинів, які б наважилися виступити як проурядова партія та підтримувати державні інтереси, [...] не принесуть успіху [...]”. Беручи до уваги високий рівень політизації українського населення, він висунув якісно нову тезу про те, що: “[...] Політика уряду повинна орієнтуватися на партії, які вже існують серед русинського народу, на здійснення в середині цих партій відповідного впливу та очікування покращення ситуації через їхню поступову перебудову [...]”⁴⁸. Співпраця офіційного Відня з уже сформованими політичними силами передбачала значне розширення соціальної бази урядової політики в краї, що забезпечуватиме її ефективність, і тим самим пришвидшить процес зміцнення лояльності українського населення до австрійської державності.

Реалізацію нової стратегії М. Бобжинський убачав у методах попередньої практики, зокрема, у поступовому вдосконаленні управлінської системи на засадах розширення національного представництва та розбудові національного шкільництва, а саме: “[...] Поступки в сферах управління та шкільництва видаються засобами, які сприятимуть зміцненню цих поміркованих елементів, як здобуток поміркованої політики”⁴⁹. Сприймаючи економічну домінантність поляків у краї як належне явище, намісник свідомо замовчував проблему законодавчого створення рівних умов для соціально-економічного розвитку обох націй у Галичині.

При цьому М. Бобжинський пропонував посилити діяльність апарату держави в напрямку боротьби з радикальними елементами як в українофільському, так і в русофільському таборах. Зокрема, “що стосується національних русинів (т. зв. українців), то все буде залежати від того, чи вони з часом досягнуть політичної зрілості, чи знайдуть мужність відкрито виступити проти радикальних елементів у середині своєї партії. Проти русофілів треба діяти з усією рішучістю (проти російської мови, культури, російської національності, православ’я, релігійних поїздок на прощі), залучивши політичні та правоохоронні органи”. Намісник вимагав негайного закриття спортивно-пожежних товариств “Січ”, філії яких поширювались під егідою Української радикальної партії (УРП), оскільки вони “створюють загрозу внутрішньому порядку не тільки для самої держави, а й у випадку загострення міжнародних відносин можуть виставити сотні військових під командуванням радикальних партійних вождів”⁵⁰.

З метою посилення контролю за товариством “Січ” 20 січня 1909 р. М. Бобжинський видав наказ староствам щодо виявлення його філій та перепису активних членів. Внаслідок провокаційних заяв лідера УРП К. Трильовського в

парламенті та в галицькій пресі президія намісництва 9 грудня 1909 р. ініціювала пильний нагляд Дирекції поліції у Львові за його діяльністю⁵¹. Одночасно з 18 червня 1909 р. у Галичині відстежувалось розгортання політичної агітації за участю представників учительських груп⁵², які прибували з Росії за фінансової підтримки графині Варвари Бобринської⁵³. Проте під час Балканської кризи галицьке намісництво самостійно не вживало заходів щодо суворого переслідування радикальних елементів, а, реагуючи на запити віденських міністерств, здебільшого займалося збором, відстежуванням та обробкою інформації щодо проявів русофільської пропаганди.

Зважаючи на відносно толерантне ставлення галицької адміністрації до русофільського руху, політична ситуація в краї під час Балканської кризи суттєво загострилася. Створення міністерством внутрішніх справ потужної таємної поліцейської служби не приносило бажаного результату, оскільки її діяльність нівелювалася бюрократичною системою, яка процвітала в місцевих органах влади. Офіційний Відень систематично збільшував фінансування поліції, що дозволило частково стабілізувати ситуацію та забезпечити громадський спокій у Галичині.

Таблиця 2

Збільшення видатків на фінансування таємної поліцейської служби в Галичині впродовж 1908–1911 рр.⁵⁴

Рік
1908
1909
1910
1911
1912
1913

Пороте у віденських міністерствах розуміли, що нерегульованість міжнаціональних відносин у краї вимагала посилення контролю центральних органів влади за діяльністю галицької автономної адміністрації, негайного реформування управлінської сфери та судівництва. При цьому важливим моментом вважалося досягнення хоч деяких позірних ознак національної рівноправності. Зокрема, першим таким заходом стало запровадження Дирекцією державної залізниці у Львові восени 1909 р. україномовних назв залізничних станцій у Східній Галичині поряд з польськомовними. Підтримуючи

таку ініціативу, 5 листопада 1909 р. президія намісництва наказала староствам подати перелік україномовних назв усіх населених пунктів у межах свого повіту⁵⁵.

Балканська криза 1908–1909 рр. підштовхнула офіційний Відень до переосмислення міжнародної політики в Галичині, яке ініціювалося військовими колами. Командування галицьких корпусів першими забили тривогу з приводу поширення антидержавних проявів на фоні загострення суспільно-політичної ситуації на східному кордоні імперії. Загроза війни з Росією змушувала центральні органи влади нарешті усвідомити існування українського питання в Галичині як окремої внутрішньополітичної проблеми. Слід зазначити, що до початку Балканської кризи українське питання не вважалося гострою державною проблемою, як, наприклад, чесько-німецький конфлікт у Богемії. Існуюча управлінська система не передбачала можливості обговорення, а тим більше вирішення української проблеми поза межами Галичини. У цій ситуації задоволення національних вимог українців покладалося на автономну крайову адміністрацію, яка реалізовувала несуттєві поступки переважно у культурній, у меншій мірі в економічній сферах, при цьому політичну та управлінську складову проблеми крайова влада взагалі ігнорувала.

Під час Балканської кризи офіційний Відень розглядав українське питання у Східній Галичині лише у площині непримиренної боротьби двох проектів національного розвитку – українофільського та русофільського, трактував

Рік	Витрати за I квартал у кронах	Витрати за II квартал у кронах	Витрати за III квартал у кронах	Витрати за IV квартал у кронах
1908	2643	1950	2000	
1909	2600	3150	2695	
1910	3300	2600	3220	
1911	3300	3300	3300	3300
1912	3300		3300	
1913	3300		3300	

діяльність обох політичних напрямів як загрозу для цілісності імперії. Зважаючи на відносну ізоляцію та відсутність зв'язу з українським політикуму та відсутність у нього стійких політичних традицій, центральні органи влади віднайшли оптимальний шлях для забезпечення лояльності українського населення, а саме через посилення співпраці держави з українофілами національно-демократичного спрямування, яких підтримувала більшість українського електорату в Галичині. Використання такого тактичного маневру повинно було переконати український загал у тому, що держава поступово створює відповідні умови для самореалізації їхньої спільноти в усіх сферах життя.

Заходи уряду щодо забезпечення політичних, культурних та соціально-економічних прав українців мали на меті назавжди пов'язати їхнє майбутнє з австрійською державністю, призупинити радикалізацію суспільства, а згодом взагалі викоринити радикальні ідеї. Співпраця з українофілами спонукала офіційний Відень поступово зайняти позицію “неупередженого арбітра” в польсько-українському конфлікті, примушуючи галицьку адміністрацію та польський політикум до поступок, які однозначно йшли в розріз з їхніми інтересами в краї.

Поштовхом до переосмислення центральними органами влади політики щодо українського питання в Галичині слугували не лише заяви військових, а й численні безцеремонні вислови членів Русько-українського клубу в парламенті, які базувалися на реальних фактах зловживання галицької адміністрації. Зухвала поведінка деяких українських послів у Державній Раді та напруженість суспільно-

політичної ситуації в Галичині змусили представників парламентської більшості усвідомити потребу вжити негайних заходів для пом'якшення української проблеми та виступити ініціатором трьохсторонніх переговорів за участю австрійського уряду, Кола польського та Русько-українського клубу. Підтримка найвпливовішими фракціями парламенту вимог українофілів спонукала уряд взяти на себе зобов'язання щодо адекватного та паритетного розподілу фінансової допомоги для Галичини між українськими та польськими сільськогосподарськими товариствами. Налагодження діалогу з проурядовою більшістю переконало парламентарів українофільського спрямування відкорегувати свою тактику політичної боротьби, а саме: припинити привселюдні конфлікти з послами-русофілами, не протиставляти себе діяльності парламентського загалу, а конструктивно співпрацювати з опозиційною Слов'янською Унією в напрямку задоволення своїх національних інтересів.

THE ATTITUDE OF OFFICIAL VIENNA TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENT IN GALICIA DURING THE BALKAN CRISIS IN 1908–1909

Ulyana USKA

Vyacheslav Chornovil State Institute of Modern Technology and Management of Lviv,
Department of Philosophy and Humanitarian Sciences

On the basis of unpublished documents of Austrian State Archives in Vienna and Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv the author analyzed the policy of official Vienna about the Ukrainian social and political movement. It has been stated that central apparatus authorities for the first time clearly formulated features of official policy concerning the Ukrainian movement in Galicia which was connected with the development of Balkan Crisis and with the threatening character of russophile propaganda.

Key words: Austria-Hungary, Galicia, Ukrainian national movement.

¹ *Mitter A.* Galizien – Kriesenherd in den Beziehungen zwischen Osterreich-Ungarn und Russland (1910–1914) / *A. Mitter* // *Jahrbuch für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas*. – Wien, 1984. – Bd. 28.; *Bihl W.* Die Beziehungen zwischen Osterreich-Ungarn und Russland im Bezug auf die Galizische Frage 1908–1914 / *Wolfdieter Bihl* // *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Osterreich. Schriftenreihe des Ost- und Sdeuropa-Institutes*. – Wien-München, 1990. – Bd. 16. – S. 35–50.; *Bachmann K.* “Ein Herd der Feindschaft gegen RuЯland”: Galizien als Kriesenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit RuЯland (1907–1914) / *Klaus Bachmann*. – Wien-München, 2001. – 292 s.

² Австро-Венгрия и её национальные проблемы в германской политике в начале XX в. // “Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы: Сборник статей / Ин-т славяноведения АН СССР. – М., 1967. – С. 136.; *Галкин И.* Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской Турции в 1905–1912 гг. / *Галкин И.* – М., 1960. – С. 9.; *Виноградов Н.* Боснийский кризис 1908–1909 гг. Пролог первой мировой войны / *Виноградов Н.* – Л., 1964. – С. 85.; *Skuivan A.* Die bosnische Krise 1908/09 im Spiegel der

tschechischen Presse / A. Skůivan // Цстерreichische Osthefte. – Wien, 1997. – Jahrgang 39 / 1997, Heft 4. – S. 205–206.; Цьольнер Е. Історія Австрії / Еріх Цьольнер. – Львів, 2001. – С. 424–425.

³ Виноградов Н. Боснійський кризис 1908-1909 гг. – С. 135.

⁴ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des цстерreichischen Reichsrates. XVIII Session (1907/1908). 111. Sitzung, am 26. November 1908. – Wien, 1909. – S. 7622.

⁵ Іванієвіж А. Die Haltung der сьdslavischen, polnischen und ukrainischen Reichsratsabgeordneten zur Annexion Bosniens und der Hercegovina durch Цстерreich-Ungarn im Jahre 1908 // Polen im alten Цстерreich: Kultur und Politik / А. Іванієвіж Нг. von W. Leintsch, S. Twarkowski / Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums in Osteuropa / Veröffentlichungen des Institutes für Ost- und Südosteuropaforschung der Universität Wien. – Bd. XVI. – Wien–Кцлн–Weimar, 1993. – S. 44.

⁶ Діло. – 1909. – 11 лютого.

⁷ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців 1848–1914. На основі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів, 1929. – С. 509.

⁸ Центральний державний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 146 (Галицьке намісництво), оп. 6.,спр. 1319, арк. 284–294.

⁹ Див.: Там само. – Спр. 1321; 1322; 1323.

¹⁰ Східна Галичина й Росія // Діло. – 1909. – 25 травня.

¹¹ Stenographische Protokolle... XIX Session (1909). 1. Sitzung, am 10. Mdrz 1909. – S. 17–21.

¹² Ibid. – 4. Sitzung, am 15. Mdrz 1909. – S. 188–195.

¹³ Діло. – 1909. – 20 березня.

¹⁴ Stenographische Protokolle... XIX Session. 4. Sitzung, am 15. Mdrz 1909. – S. 195–196.

¹⁵ Stenographische Protokolle... XIX Session. 6. Sitzung, am 17. Mdrz 1909. – S. 268–273.

¹⁶ Діло. – 1909. – 18 березня.

¹⁷ Там само. – 20 березня.

¹⁸ Цстерreichisches Staatsarchiv (далі – ЦStA), Haus- und Hof Staatsarchiv (далі – HHStA), Politisches Archiv (далі – PA), I Allgemeines, Liasse Interna XLV / 9 Russophile Propaganda in Galizien und Bukowina (September 19109 – Dezember 1911), Karton 222, № 12401 von 1909 (Abschrift des Berichtes des k. k. Feldkanonenregiments № 31, Adj. № 4 vom 19. August 1909, an das k. k. Reichskriegsministerium).

¹⁹ ЦStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv (далі – AVA), Ministerium des Innern, Allgemeine Reihe (далі – MI, Allg.). Faszikel 9 / 1 Grenzen, Russland–Galizien, K. 337, № 99520 / 09.

²⁰ Bachmann K. “Ein Herd der Feindschaft gegen RuЯland”... – S. 231–232.

²¹ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 von 1909 (Abschrift der Durchlaufer – Bemerkung des 11. Korpskommandos Pгдs. № 313 vom 28. August 1909 zu vorstehendem Berichte des Kommandanten des Feldkanonenregiments № 31).

²² ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 von 1909 (Abschrift der Note des Reichskriegsministeriums Pгдs. № 12401 vom 10. Oktober 1909 an den k. k. Ministerpгдsidenten in Wien).

²³ Ibid. – (Abschrift des Berichtes des 11. Korpskommandos Pгдs. № 1749 vom 12. August 1909 an das Reichskriegsministerium); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6.,спр. 1331, арк. 2399–2410.

²⁴ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 zu Pгдs. (Abschrift des Berichtes des 11. Korpskommandos Pгдs. № 1749 vom 12. August 1909 an das Reichskriegsministerium); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6.,спр. 1331, арк. 2399–2410.

²⁵ Ibid.

²⁶ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 zu Pгдs. (Abschrift des Berichtes des 11. Korpskommandos Pгдs. № 1749 vom 12. August 1909 an das Reichskriegsministerium); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2399–2410.

²⁷ Ibid.

²⁸ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 zu Pгдs. (Abschrift des Berichtes des 11. Korpskommandos Pгдs. № 1749 vom 12. August 1909 an das Reichskriegsministerium); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2399–2410.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid. – (Abschrift des Berichtes des 10. Korpskommandos Prдs. № 977 de dato Przemуьl vom 26. Mai 1909 an das Reichskriegsministerium); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2397.

³¹ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 12401 von 1909 (Abschrift des Berichtes des 10. Korpskommandos Prдs. № 1059 / 1 de dato Krakau vom 11. August 1909 an das Reichskriegsministerium).

³² ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 2315, indiziert am 20. November 1909.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

* Зокрема, під час навчання у Віденському університеті та на початках адвокатської кар'єри В. Дудикевич працював подвійним російським та австрійським агентом; цей факт виявився під час його шпигунської місії в Белграді та Бухаресті. (Див.: Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів О. Сухого / Заг. ред. С. Макарчука. – Львів, 2001. – С. 87–88, С. 91).

³⁵ Stenographische Protokolle... XX Session. 16. Sitzung, am 11. Dezember 1909. – S. 953–959.

³⁶ Ibid. – S. 963.

³⁷ Ibid. – S. 966–967.

³⁸ Ibid. – S. 963–964.

³⁹ Ibid. – S. 967.

⁴⁰ Stenographische Protokolle... XX Session. 16. Sitzung, am 11. Dezember 1909. – S. 967–975.

⁴¹ Діло. – 1909. – 15 грудня.

⁴² Stenographische Protokolle... XX Session. 26. Sitzung, am 4. Mdrz 1910. – S. 1631.

⁴³ Діло. – 1909. – 16 грудня.

⁴⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2411.

⁴⁵ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 1923 / M. I. ex 1910 (Memorandum des Chefen der Landesverwaltung vom 30 Dezember 1909); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2350–2387.

⁴⁶ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 1923 / M. I. ex 1910 (Memorandum des Chefen der Landesverwaltung vom 30 Dezember 1909); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2350–2387.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 1923 / M. I. ex 1910 (Memorandum des Chefen der Landesverwaltung vom 30 Dezember 1909); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2350–2387.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ ЦStA, HHStA, PA I, Liasse Interna XLV / 9, K. 222, № 1923 / M. I. ex 1910 (Memorandum des Chefen der Landesverwaltung vom 30 Dezember 1909); ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1331, арк. 2350–2387.

⁵¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1329, арк. 2086–2248, 1330.

⁵² Там само. – Спр. 1255, арк. 1303 б.

⁵³ Там само. – Арк. 1303–1303 а.

⁵⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1318, арк. 1125; спр. 1391, арк. 70; спр. 1320, арк. 1255, арк. 1490; спр. 1338, арк. 1772; спр. 1334, арк. 259; спр. 1335, арк. 565; спр. 1341, арк. 8, 116; спр. 1342, арк. 267; спр. 1347, арк. 37; спр. 1344, арк. 395; спр. 1352, арк. 741; спр. 1354, арк. 1080.; спр. 1362, арк. 593; спр. 1365, арк. 1085.

⁵⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1327, арк. 1620.